

Arvoituksellinen pärnä

V. ERKAMO *Pärnä-sanasta ja sen merkityksistä*. Suomi 124:4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1983. 78 s. + 7 kartaketta.

Lähinnä *pärnä*-sanaan kohdistuvan tutkimuksen laatija Viljo Erkamo on täysinpalvellut kasvitieteen apulaisprofessori. Hänen erityisalaansa on suomalainen kasvimaantiede, mikä ilmenee teokseen liittyvästä kirjallisuusluettelostakin. Siirryttyään eläkkeelle 1975 Erkamo on julkaissut eri yhteyksissä etenkin jalavia käsitteleviä kirjoituksia. Ne ovat johdattaneet hänet tarkastelemaan laajemmaltikin jalavan nimityksiä, mm. *pärnä*-sanaa. Täten hänen kiinnostuksensa on laajentunut kasvimaantieteen alalta sanastomaantieteen ja onomasiologian puolelle.

Esiteltävänä olevassa teoksessa selostetaan yksityiskohtaisesti *pärnä*-sanan käyttöä suomesa ja sen lähisukukielissä niin yleisnimenä kuin paikannimien osana — kantasuomea kauemmaksi eivät *pärnän* juuret ulotukaan. Tärkeimpinä lähteinä ovat olleet Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen murre- ja paikannimikoelmat sekä tutkimuslaitos Suomen suvun ja vanhan kirjasuomen sanakirjan kokoelmat. Lisäksi Erkamo on käynyt läpi Helsingin ja Turun yliopiston kasvi-

museoihin tallennetun aineiston jalavan ja lehmuksen osalta sekä näistä lajeista kootut kirjallisuus- ja arkistotiedot. Jonkin verran lisääaineistoa, osin merkityksellistäkin, on tuottanut myös eräissä lehdissä 1980 julkaistu Erkamon lähettämä tiedustelu »Mikä puu oli pärnä?» Ennen kuin käyn tarkastelemaan Erkamon vastausta tähän kysymykseen, otan puheeksi Suomen kielen etymologiseen sanakirjaan (SKES) sisältyvät tiedot.

Päähakusanana etymologisessa sanakirjassa on *pernä*; *pärnä*-sanan kohdalla on vain viittaus »*pärnä*, *pärnäpuu* ks. *pernä*». Tämä ratkaisu perustuu sanakirjatietoihin (Renvall, Lönnrot). Renvallin mukaan *pernä* tavataan hämäläismurteissa (Tav.). Tieto on saatu Porthanin hallussa olleesta Jusleniuksen sanakirjan välilehtisestä kappaleesta, jossa on »Pernä (Tav.) Lind-Bastet sedan det blifvit blött och skalet bärtrifvet». *Pernän* äänteellisenä rinnakkaismuotona SKES mainitsee sanan *perna*, jonka kohdalla on selitys 'lehmus' sekä viittaus artikkeliin *pernä*. Siinä on Agricolan teoksista (III: 612) katkelma »Tammein alla, Pernan ja Pökeni [= Pökein, ts. pyökkein] alla». *Pernä*-artikkeliin sisältyy vielä Sakkolasta kirjattu *pärnä* 'lehmus (?)', jalava (?) ja *pärnäpuu* 'Ulmus effusa' (= kynäjalava). Artikkelin mukaan suomessa siis olisi samalla kasvilla, lehmuksella (tai mahdollisesti lehmuksella ja kynäjalavalla), kolme äänteellisesti hyvin samankaltaista nimitystä: *perna*, *pernä* ja *pärnä*. (Sisäelintä tarkoittavasta *pernasta* on eri artikkeli.) Äänteellisinä vastineina sukukielistä esitetään viro *pärn* (gen. *pärna*) 'lehmus, (murt.) vanha lehmus, jalava', *pärnapuu* 'lehmus' ja liivin *pärna* 'lehmus'.

Agricolan tekstissä esiintyvä *Pernan* on tässä yhteydessä luettu kirjaimellisesti. Mahdollisia olisivat myös lukutavat *pernän* tai *pärnän*. Puuttumatta yksityiskohtaisemmin Agricolan ortografiaan viitataan vanhaan toteamukseen, että *e* on yleinen *ä*:n merkki Agricolalla ja että toisinaan on *ä*:n asemesta *a* ensi tavua kauempana (esim. *Hemelaiset* = hämäläiset, *Wertamies* = värtämies). Viro ja liivi

viittaavat yksiselitteisesti lähtöasuun *pärnä*.

Suomen nykymurteillekin *pernä* on tuntematon. Arkistojemme sana- ja paikannimikokoelmiin huolellisesti perehdyttyään Erkamo toteaa (s. 20): »Nykyisin *pernä*-sana näyttää kadonneen kieles-tämme täysin. Aineistoni ei esim. tunne ainuttakaan *pernä*-alkuista sanaa, kun taas *pärnä*-, *päärnä*-, *päärni*-, *perna*- ja *perno*- alkuiset nimet ovat verrattain tavallisia.» (Näistä *perna*- ja *perno*- kuuluvat etymologisesti *perunan* kanssa samaan yhteyteen ja palautuvat ruotsin *päron*-sanaan.) Vanhojen sanakirjojen *pernä*, ensi kädessä siis välilehtisen Jusleniuksen, voisi nähdäkseni selittyä siten, että muoto on peräisin murteesta, jossa on tapahtunut äänne-*e*muutos *ä* > *e*. Lähisukukieletkään eivät tunne *e*:llistä *pernä*-asua. Näin ollen sitä on pidettävä epävarmana.

Pärnä-sanaa käytetään suomen murteissa nykyään useissa merkityksissä mutta ei lehmuksen nimenä. »Kasvintutkijat sen paremmin kuin kansanmiehetkään eivät tunne *pärnä*-sanaa Suomessa lehmuksen nimenä», toteaa Erkamo (s. 18). Inkerin puolelta on *pärnä* kirjattu lehmuksen merkityksessä Tyrön murteesta sekä Soikkolan inkeroisesta. Kyseessä saattaa kuitenkin olla laina virosta (SKES sub *pernä*). Tavallisia lehmuksen (*Tilia*) nimiä suomessa ovat *lehmus* ja *niinipuu*.

Tosin suomessakin *pärnä* tunnetaan puun nimenä, mutta ei lehmuksen vaan kynäjalavan. Tietoja on viidestä Karjalan kannaksen paikallismurteesta (Sakkola, Metsäpirtti, Uusikirkko, Kuolemajärvi, Koivisto). Merkintöjä voidaan pitää luotettavina, koska ne ovat botanistien (I. Hiitonen, V. Erkamo) tallentamia. *Pärnä*-nimeä käytettiin etenkin vanhoista kynäjalavista, kuten seuraavasta Erkamon teokseen sisältyvästä tiedonannosta (s. 21) ilmenee: »Syntymäkotini lähistöllä (Sakkolan Lapinlahden kylässä) kasvoi Suvannon entisen rantaviivan paikkeilla lukuisia jalavia eli — kuten niitä pieninä vesoina nimitettiin — kynneppäitä. Edellä mainittuja nimiä yleisempi nimitys näille puille oli kuitenkin *pärnä* tai oikeastaan

isoista puista, joista suurimmat olivat noin puolen metrin paksuisia, ei muuta nimeä käytettykään kuin *pärnä*. Samoilla seuduilla jalavien kanssa kasvoi myös lehmuksia ja pähkinäpuita, mutta niistä ei koskaan käytetty muita nimiä kuin edellä mainitut, joten käsitykseni mukaan *pärnä* oli yksinomaan jalavista käytetty nimitys.» (Tiedonantajana Olavi Loponen, s. 1924.)

Erkamo esittää *pärnä*-sanalle ja sitä äänteellisesti lähellä oleville sanoille seuraavat merkitykset: 1. *pärnä* 'lehmus', 2. *pernä* 'niiniaines', 3. *pärnä* 'kynäjalava', 4. *pärnä* 'päärnäpuu' (rinn. *päärnäpuu*), 5. *pärnä* 'suorasyinen pärepuu', 6. *pärnä*, *perna* 'peruna', 7. *perna* 'pernaruoho', 8. *perna*, *pärnä* 'sisäelin', 9. *perna* 'permu', 10. *pärnä* (*pellonpärnät*) 'pellonpiennar', 11. *pärnä* 'kohouma ihossa'. Näistä on erotettava epävarmat kohdat 2 ja 5, etymologisesti *päärnä*n yhteyteen kuuluvat 4 ja 6, sisäelintä tarkoittavan *pernan* yhteyteen kuuluvat 7 ja 8 sekä kohta 9 *permun* rinnakkaismuotona. Aineistonsa lingvistisessä käsittelyssä Erkamo keskittyy lähinnä kohtiin 1, 2 ja 3. Loppupäätelmänään hän esittää, että *pärnä* (~ *pernä*) näyttää alkuaan tarkoittaneen *niiniainesta* (s. 68), ei siis lehmusta kuten virossa ja liivissä eikä myöskään kynäjalavaa kuten Karjalan kannaksen murteissa. Tutkimuksen päätulokset on koottu tekstiosan viimeiseen kappaleeseen (s. 71): »Mikä nyt siis näistä kolmesta puulajista soveltuisi parhaiten "pärnäpuuksi", josta niiniaineksen käyttäjät saivat tarvitsemansa niinen? Periaatteessa kaikki nämä puut voisivat nähdäkseni edustaa omalta osaltaan tätä nimeä: Karjalan kannaksella ja Etelä-Hämeessä kynäjalava, *pärnä*-nimien koko levinneisyysalueella lehmus ja paikoin luultavasti myös vuorijalava. Lehmus näistä yleisimpänä ja siellä täällä pikku metsikköjäkin muodostavana puuna on kuitenkin epäilemättä ollut tärkein *päärnäpuu*.»

Niin perusteellisesti kuin Erkamo onkin aiheuttaan käsitellyt, hän ei ole puuttunut kohdissa 10 ja 11 mainittuihin merkityk-

siin. On kuitenkin syytä tarkastella, antavatko nämä sivuutetut tiedot mahdollisesti lisävalaisua *pärnä*-sanankuuperään ja käyttöön eräiden puiden yhteydessä. Kohdassa 11 (*pärnä* 'kohouma ihossa') Erkamo sanoo (s. 26): »Tähän merkitykseen liittyviä erikoistapauksia, jotka kaikki tunnetaan lähinnä Itä-Suomesta, on useita: 'paksu, ulkoneva huuli, ns. pärnähuuli' (tietoja ainakin 15 pitäjältä Valkealan—Viitasaaren -linjalta itään); 'sian kärsän päässä oleva tonkimalevy' (Taipalsaari, Suonenjoki, Tohmajärvi); 'pitkulainen kohouma ihossa tai pursuvan haavan reuna' (Sakkola, Vuoksenranta, Äyräpää, Uusikirkko, Muolaa, Parikkala, Ristiina, Kuopio); 'naisen häpy' (Suojärvi); 'pikkutyttö häpy' (*pärny* Impilahti); 'hartian (koholla olevat?) luut' = *pernaluu*; 'ompeleen paksu sauma' (Vihti, Uusikirkko, Vuoksenranta, Räisälä, Jääski, Lappee, Juva, Kangasniemi); 'pirran kehys' (tehty pärnäpuusta? — Inkeri).»

Pellonpiennarta tarkoittava *pärnä* (kohta 10) voitaneen viedä edellisten kanssa samaan ryhmään, sillä selityksen mukaan *pärniksi* on sanottu »liian leveitä pellonpienareita (Uusikirkko, Viipurin mlk., Parikkala, Ristiina, Mikkeli)». Nekin ovat siis paksunnoksia. »Ne katsotaan yleensä kyntäjän laiskuudesta johtuviksi.» *Pernaluu* sen sijaan eivät kuulu *pärnä*n yhteyteen.

Saadakseni havainnollisemman käsityksen *pärnä*-sanankuuperästä suomen murteissa kävin läpi Sanakirjasäätiön keräyttämät kokoelmat ja tein niistä muutamia poimintoja, jotka esittelen seuraavassa. Lemi: Heisimadolla on *peä sella'ne pärnä*, muuta ruumista paksumpi; *pärnähuul* on ihminen, jolla on leveät ja paksut huulet (omia muistiinpanoja); Lappee: »Pärnä on hyvin paksu ompeleen sauma» (V. Kuukka); Viipurin pitäjä: »Sie parsit tuon sukan kantapään et siin on kova pärnä, ei sitä voi pittää» (O. Vakkilainen); Antrea: »Mikä pärnä lie kengäs ko painaa kantapäätä» (A. Jantunen); Muolaa: »Sana oli aivan yleinen meillä. Ompeleen esim. tulee pärnä, jos siitä tulee liian

korkea» (V. Tujunen); Uusikirkko: »*Kovettuut ne laijat siint* (arpikudoksesta), *pärnääks mie uo kuult sannoo sitä ain*» (M. Heininen); Sakkola: »kohouma ihossa; haavan reunat esim. jäävät pärnälleen, jos haava ei parane hyvin. *Katsaha milläne pärnä tuoss-o* (oma mp.); Juva: *huulet pärnällä*, ulkonevina (A. Inkilä); Sulka-va: *pärnähuul*, jolla on paksut ulkonevat huulet (O. Reponen); Toksova (Inkeri): »*Pärnäliivi*, noin 30 v sitten käytetty naisen liivi, jossa oli hyvin paksu, melkein pyöreä päärme helmassa» (A. Ahonen, 1915).

Kuten esimerkeistä ilmenee, *pärnä*-sanaa käytetään monenlaisissa yhteyksissä. Määritelmä 'kohouma ihossa' on liian suppea, koska sen ulkopuolelle jäävät muut kuin kehossa esiintyvät kyhmyt. Kattavampi olisi määritelmä 'pyöreä tai pitkänomainen, reunoiltaan pullistunut kohouma'. Inkeristä (Venjoki, L. Rapola) muistiinpantu *pirran pärnät* voitaisiin myös selittää tältä pohjalta, sillä pirran kehyspuut oli entisaikaan useasti vahvistettu ympäri kierrettyillä nauhoilla, jotta ne paremmin kestäisivät pirran lyömisestä aiheutuvan rasituksen. Pirrassa oli siis saman näköinen pärnä kuin Toksovan naisten pärnäliivissä.

Jos lähdetään edellisen kaltaisesta yleismerkityksestä, voidaan puiden nimissä esiintyvä *pärnä* selittää seuraavasti. Lehmuksen ja kynäjalavan rungossa, eritoten täysikasvuisten ja vanhojen puiden, on helposti erottuvia suuria kyhmyjä, joiden nimeksi *pärnä* aiheellisesti sopisi. Teoksessa Pohjolan luonnonkasvit (II osa, s. 876) luonnehditaan lehmusta: »Rungossa ja paksummissa oksissa on tummanharmaa, jokseenkin ohut kuori, joka murtuu pitkittäishalkeamin. Vanhempien puiden rungot ovat usein hyvin muodottomia tyvestään, niissä on esiin-pistäviä harjuja ja isoja pyöreitä muhku-roita.» Samantapaisen kuvauksen saa kynäjalava (osa I, s. 405): »Vanhojen runkojen yleinen kuhmuraisuus on omiaan tehostamaan puun erikoisleimaa.» Kuhmuraisia lehmuksia ja kynäjalavia voi nähdä niin luonnonmetsissä kuin puistopuina.

Edellisen perusteella voisi nimikolmikko *lehmus — niinipuu — pärnä(puu)* selittyä seuraavasti: *lehmus* = yleisnimi ja puu nuorena; *niinipuu* = täysikasvuinen lehmus, josta saadaan niintä; *pärnä* = kynäjalava, etenkin vanhana. Samantapainen jakauma on esiintynyt myös virossa, jossa Wiedemannin sanakirjan mukaan *lõhmus* = junge Linde (welche noch nicht zur Bastgewinnung benutzt werden kann), *niinipuu* = Linde (wenn sie schon alt genug ist um Bast zu geben); *pärn* = alte Linde (*Tilia parviflora*), auch *Rüster* (*Ulmus effusa*) [= kynäjalava]. Tämän takana on *pärnäpuu*; esim. Gösekenin kielio-pin (1660) sanasto-osassa on »linde (tilia) perna puh» [lue: pärnapuu]. Puun nimeksi vakiinnuttuaan *pärnä* ajan oloon menetti muunlaisen käytön virossa. Nykyisissä virolais-suomalaisissa sanakirjoissa *pärn*-sana käännetään 'lehmus'.

Suomi ja muut ims. kielet viittaavat siihen, että kantasuomessa on ollut tietyn sisäelimen nimenä *perna* ja rajoiltaan epämääräistä muhkuraa tarkoittavana sanana *pärnä* (*pärnäpuu* = muhkurainen puu). Edellisen äänteellisiä vastineita ovat etymologisen sanakirjan mukaan suomen *perna*, karjalan *perna* (rinn. *pärnä*), vepsän *pern*, vatjan *perna*, viron *põrn* (gen. *põrna*) ja liivin *pērna*. Jälkimmäisen vastineiksi katsoisin, sanakirjan kannasta osaksi poiketen, seuraavat: suomi *pärnä*, viro *pärn* (gen. *pärna*), liivi *pärna*. Suomessa mahdollisesti aiemmin esiintynyt *pernä* kuuluisi *pärnän* yhteyteen ja olisi sen äänteellinen variantti.

Tarkastellessani *pärnä*-sanan vaiheita erityisesti lingvistin näkökulmasta olen päätenyt osittain toisenlaiseen ratkaisuun kuin Erkamo. Mielelläni kuitenkin totean, että Erkamon kirja on merkityksellinen myös kielitieteellisenä suorituksena. Kirjan tärkein anti on ehkä siinä, että tähän saakka *pernän* varjossa ollut *pärnä* on vedetty etualalle. Tekijä ansaitsee edelleen tunnustuksen siitä, että hänen omakoh-taisen keruutyönsä ansiosta on *pärnä* puunnimenä tullut aikaisempaa tarkemmin levikiltään kartoitetuksi ja merkitykseltään selvennetyksi.

VEIKKO RUOPPILA